

POLITIČKA KULTURA I OKOLIŠ

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791906.09>

SAŽETAK

Ekološka kriza je zapravo već stoljetni problem naše Planete, ali se tek posredstvom socijalnih faktora u otkrićima razaranja prirode i čovjekova okoliša počela problematizirati u pogledu traženja ekoloških alternativa rješenja preko socijalnih alternativa i to paralelno s uočavanjem negativnih posljedica tehnologije. Budući da su ekološki problemi već izazvali mnoge duboke „strukturne krize“ industrijskih društava kroz vojne, znanstvene i tehnološke sustave „nad-moći“ u rukama pojedinaca ili krugova moćnika, onda ekološki problemi nisu samo problemi opstanka na Zemlji i same planete Zemlje nego su to problemi u prvom redu organizacije društva u međusobnim odnosima čovjeka i prirode, koji se u moderno doba neizbježno vode kroz politički plan. U modernim demokracijama problem nije stoga samo zloupotreba politike i moći vladanja, nego razumna primjena i odgovornost onih koji sudjeluju u donošenju i izvršavanju političkih odluka. Pitanje i problemi okoliša postali su područje sukoba između tradicionalne političke kulture i njenih strategija, s jedne, te potreba za novim rješenjima u području ekologije, s druge strane. Stanje političke kulture i utjecaj političkih institucija i ponašanja u velikoj mjeri određuju način tretiranja ekološke problematike, tj. pitanja okoliša. Tek se s promjenama političke kulture u smislu njezine sve veće demokratizacije može očekivati da će se u budućnosti mijenjati i odnos prema okolišu, u smislu njegove sve veće zaštite. Smatramo da će se tim promjenama podvrgavati svi socijalni akteri, od javnosti do političkih stranaka i vlasti, jednako kao i svakodnevno ponašanje pojedinaca.

Cljučne riječi: okoliš, politička kultura, politička moć, socijalne ekologija

¹ Dr. sc. Branka Galić, red. prof., Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Uvod²

Iako je točno da su 1989. Zeleni Istočne Europe obznanili prvi puta pred svijetom stanje degradacije okoliša u svojim zemljama tražeći hitan oporavak i rješavanje takvog stanja, pa su u tom smislu zahtijevali i političke promjene te razvijali konstruktivne metode za uvođenje tih promjena, čini se da su ti Zeleni, ipak, više bili „oruđe“ novih političkih snaga, stranaka i koalicija za promicanje njihovih vlastitih interesa, nego što su uspjeli transformirati pitanja okoliša u masovnu zelenu pobjedu na terenu. Ekološki pokreti također nisu imali u svim zemljama Istočne Europe jednaku sposobnost korištenja svoga utjecaja na nacionalnu političku agendu. Svaki je pokret iz različitih ekonomskih, kulturnih i političkih razloga, pronalazio sebe u različitim fazama razvoja od popularnog pokreta do stabilnog političkog entiteta, bila to politička stranka ili nevladina organizacija. Neslaganje, međutim, oko pitanja hijerarhijske strukture ovih grupa te organizacijskog oblika suradnje – formalnog ili neformalnog – pridonijelo je usporavanju njihova djelovanja.

Nužnost uspostavljanja environmentalističke paradigme kao konstruktivne alternative staroj industrijskoj paradigmi, diktira sam industrijski razvoj, ukidajući dosadašnju paradigmu rasta. Ono što se čini posebno važnim glede stupnja utjecaja zelene politike u odnosu na dosadašnje konvencionalne Zapadne politike jest izgrađivanje konstruktivne platforme i fleksibilne organizacije Zelene politike, kao temeljne pretpostavke izgrađivanja nove političke kulture na ekološkim temeljima, tj. ekološke političke kulture. Stupanj utjecaja Zelene politike ovisit će onda izravno o tome koliko uspješno ta politika uspijeva riješiti pitanje svoje institucionalizacije nasuprot „spontanosti“, odnosno pitanje izgradnje ozbiljnog i odgovornog političkog aktera koji utječe na oblikovanje tih novih formi političke kulture, kako na Zapadu, tako i na Istoku.

ZONA SUKOBA ILI „KAMEN KUŠNJE“ IZMEĐU TRADICIONALNE POLITIČKE KULTURE I EKOLOŠKIH PRISTUPA

Izrgavanjem prirodnih ciklusa vrsta ljudskoj subordinaciji suočili smo se s pojavom i razvojem ekoloških problema te s poimanjem ekologije u puno širem značenju od pukog znanstvenog – biološkog. Ekološki³ problemi uočeni su u njihovoj

2 Tekst je komponiran od većinom neobjavljenih dijelova sadržaja moje doktorske disertacije, obranjene 1999. godine na temu „Politička kultura i okoliš“, a posvećen je dalekosežnom misliocu i vizionaru naše socijalne ekologije – akademiku i sociologu – prof. dr. sc. Ivanu Cifriću.

3 Ovaj termin uključuje različita značenja. Skovao ga je njemački biolog Ernest Haeckel 1966. godine, podrazumijevajući pod njime *biološku ekologiju*, tj. znanost o organizmima i njihovu okolišu. Stavljanje područja divljine pod režim nacionalnih parkova ili prirodnih rezervata započele su SAD sredinom 19. stoljeća. Prijelaz prema „humanoj ekologiji“ teče od početka 20. stoljeća, a termin je skovao škotski arhitekt Patrick Geddes, imajući na umu uvažavanje lokacija resursa

kriznoj fazi tek onda kada se spoznalo „negativno povratno djelovanje ekosistema na socijalni sistem“, tj. „onda kada je priroda zbog vlastite nemogućnosti samoregulacije i samočišćenja od posljedica čovjekovog društvenog djelovanja povratno utjecala na društvo“ (Cifrić, 1989).

Ekološka kriza se, posredstvom socijalnih faktora u razaranju prirode i čovjekova okoliša počela problematizirati u ekološkim alternativama preko socijalnih alternativa i to paralelno s uočavanjem negativnih posljedica tehnologije. Ekološke probleme izazvale su „dublje strukturne krize industrijskih društava“ koje su se oblikovale u prijeteci sustav „nad-moći“ ogromnog kompleksa „vojnog, naučnog i tehnološkog“ (Cifrić, 1989) u rukama pojedinaca ili krugova moćnika. Stoga ekološki problemi nisu samo problemi opstanka na Zemlji i same planete Zemlje nego su to problemi u prvom redu organizacije društva u međusobnim odnosima čovjeka i prirode, koji se u moderno doba neizbježno vode kroz politički plan.⁴ U modernim demokracijama problem nije stoga samo zloupotreba politike i moći vladanja, nego razumna primjena i odgovornost onih koji sudjeluju u donošenju i izvršavanju političkih odluka.

U tom su smislu kako međudržavni, tako i regionalni problemi okoliša postali neizbježna pitanja koja zahtijevaju zajednička rješenja. Značajnost ekoloških problema narasla je u vodećim industrijskim zemljama, a međunarodne organizacije pokušavaju se prilagoditi ekološkim nužnostima pružajući pomoć manje razvijenim zemljama putem, recimo, poticanja programa i projekata zaštite okoliša s financijskom potporom. Značajni doprinosi u tom smislu jesu i ekološki adekvatni ekonomski programi te nove zakonske inicijative koje doprinose odbacivanju formalnih prepreka globalnom i regionalnom environmentalnom ili „održivom“ razvoju.

prilikom oblikovanja prostora i naseljavanja (Bramwell, 1994: 30). Kasnije se humana ekologija, koja je bila osobito razvijena unutar Čikaške škole, počela baviti odnosima između čovjeka i okoliša, pod utjecajem razvoja tehnologije (Cifrić, 1989: 297-308). Lewis Mumford je predvidio da će postojeće političke zajednice zamijeniti bio-regije, a Rimski klub je svojim izvještajima o „granicama rasta“ i prekretnicama opstanka postavio ekološke probleme kao nezaobilazne društvene (Meadows i sur., 1973). Shvaćanje ekologije kao nikakve druge do „socijalne ekologije“, u čijem je središtu proučavanje strukture odnosa dominacije, uveo je M. Bookchin (1980), dok je razvoj ekologije kao „političke“ posljedica najnovijih socijalno-političkih kretanja na Zapadu i Istoku (Wall, 1990; Atkinson, 1991; Rifkin, 1991; Greenberg & Park, 1994, Vol. 1; Goodin, 1995).

- 4 Govoreći o primjeni ekološke politike u SAD, M. Duverger je citirao govor američkog predsjednika Nixona u Detroitu 1971. godine, kada je ovaj iskazao svoje viđenje ekoloških problema, rekavši: „*Nećemo dopustiti da problemi okoliša... ugroze industrijski sistem koji je veličina ove zemlje!*“, čime je jasno dao na znanje cijelom svijetu da će okoliš biti žrtvovan profitu (Duverger, 1990). „*Sve zemlje Zapada*“, tvrdi Duverger, „*primjenjuju zapravo istu politiku, s jedinom razlikom što njihovi šefovi to manje otvoreno priznaju*“. Takvo ponašanje razvijenog kapitalizma Duverger je usporedio s ponašanjem katoglepa – „*basnoslovno glupe životinje koja sama proždire vlastite udove, a da to i ne primjećuje*“. Zapadno društvo čine dva suprotstavljena, ali komplementarna dijela, koja Duverger uspoređuje s licem mitskog boga Janusa od 2 lica. S jedne strane imamo, dakle, pluralizam, političke slobode i izbore koji građanima daju veće mogućnosti utjecaja na članove vlade negoli igdje drugdje i ikada prije, a s druge nam prijete ekološka propast. Bivše, pak, istočne zemlje još su nas više približile ekološkoj kataklizmi, što smo tek nedavno otkrili, a da nam nisu dale čak niti ovo prvo lice Janusa.

Problemi okoliša pojavili su se u agendama bivših Istočnih zemalja tek krajem 1980., jer je dotada ta problematika bila ograničena samo na „prljavi kapitalizam“, dok je socijalizam bio „zaštićen“ od ekološke degradacije. Socijalizam je svojom ideološkom partijskom mašinerijom zaista uspijevao ostavljati pitanja destrukcije okoliša netaknutim unutar svojih okvira, a stalno je „upirao prstom“ izvan sebe, tj. u kapitalizam. Početkom 1989. godine sve su se bivše socijalističke zemlje našle duboko u procesu urušavanja društva realnog socijalizma i svojim unutrašnjim transformacijama, odbacujući radikalne načine društvenih promjena, što je u znanstvenoj i stručnoj literaturi postalo uobičajeno nazivati terminom „tranzicija“. Iako su se pod tim imenom podrazumijevale promjene tipa režima i nekih zapadnih zemalja⁵, pod njim se danas uglavnom podrazumijeva stvaranje procesa prijelaza iz totalitarnih u liberalno demokratska društva, u prvom redu zemalja Istočne Europe, koje su bile pod komunističkom ili socijalističkom vlašću (Eatwell, 1997). Neki autori tvrde da je unatoč svim mogućim kritikama taj pojam opstao kao „opće ime za sve procese koji su do kraja osamdesetih godina vodili nadolasku postkomunističkih društveno-sistemskih oblika“ (Kalanj, u: Cifrić i sur., 1998:9). *Cilj je prijelaza (tranzicije) stvaranje demokratskog društva s tržišnom ekonomijom, višestranačkim sustavom parlamentarne demokracije, uspostavljanjem vladavine prava, slobode medija i informiranja te razvijanje ekoloških modela razvoja.* Koliko se kojemu od tih ciljeva pridaje važnosti, ovisi o pojedinoj zemlji i razvijenosti njihovih institucija, tj. o stanju *političke kulture* dotične zemlje. Općenito za sve zemlje vrijedi da žele i pokušavaju kao spasonosnu formulu toga prijelaza kopirati mehanizme modernizacije po uzoru na Zapadne zemlje, dok su, međutim, same istodobno suočene s borbom za očuvanje i priznanje njihovog vlastitog identiteta, što neki nazivaju terminom *retradicionalizacije* (Kalanj, 1998: 30). Različite pristupe proučavanju problema tranzicije moguće je svrstati, prema Kalanju, u tri različite faze (Kalanj, 1998: 9-42): 1. *slova socijalističkog sustava*; 2. *tranzicijskih zaokreta* i 3. *konsolidacije demokracije*. Iako je prva faza prilično objašnjena, još uvijek se raspravlja oko veće ili manje važnosti pojedinih faktora za slom socijalizma. Ono što najviše objašnjava prvu tranzicijsku fazu i u čemu se mnogi autori slažu (Dahrendorf, 1976; Fukuyama, 1994) jesu uloga Mihaila Gorbačova s *perestrojkom*; ekonomski slom socijalizma s centralističkim planiranjem i opadanjem rasta; porast opozicijskih snaga s izražavanjem otvorenog nezadovoljstva prema režimu, kriza legitimnosti sustava s istrošenim karizmatičkim oblikom legitimnosti te procesi modernizacije što uključuju različite dimenzije građanskih i političkih sloboda, mehanizme tržišta te različite kulturne i religijske aspekte. Neki, kao npr. Fukuyama (1994), smatraju da „nove demokracije“ na Istoku Europe, iako suočene s brzim i bolnim transformacijama vlastite ekonomije, nisu u dovoljnoj mjeri prihvatile izazov političke liberalizacije. Problem u dobroj mjeri leži u tome što je u zemljama Istočne Europe politička ideologizacija društva provođena vladajućom, ideologijom „odozgo“, a što

5 Primjerice, prijelaz španjolskog i portugalskog društva iz režima diktatura u parlamentarne demokracije ili transformacije novih demokracija u Latinskoj Americi.

je neprekidno udaljavalo realni socijalizam od razvijenih liberalnih demokracija Zapada. Kako Kalanj (1998: 12) smatra, tranzicijski su prijelazi zapravo „rezovi“ složeni od *kontinuiteta* i *diskontinuiteta*. Prvi se odnose na *autoritarne obrasce političke kulture* u kojima vlada nepoštivanje vladavine zakona, pohlepa za stjecanjem moći i dobara, netolerancija prema interesima javnosti itd., dok su drugi *slobodni višestranački izbori i tome primjerene institucije, privatizacija društvenog vlasništva, tržište i pluralizam medija*. Naravno da pritom samo formalno-pravno pretvaranje društvenog ili državnog vlasništva u privatno nikako nije i stvarni prijelaz u poredak demokratske političke kulture (Inglehart, 1995). Tako ambiciozno dizajnirana tranzicija predstavlja ustvari tek skraćeni „komprimirani proces integracije u kapitalističku modernost“, na štetu, dakako, mnogih već dosegnutih vrijednosti liberalne demokracije (Kalanj, 1998: 12). Stoga *tranzicijski zahvati imaju reaktivne i šokantne socijalne posljedice*, od kojih jedna prilično zametnuta – *ekološka dimenzija razvoja* – ima dalekosežne implikacije za budući život, kako u biološkom smislu opstanka, tako i u socio-političkom smislu odlučivanja i odgovornosti prema tome opstanku. Za definiranje *konsolidirajućih procesa demokracije* od odlučne su važnosti *oblikovanje živog i nezavisnog civilnog društva, slobodno djelovanje političkih stranaka, koalicija i izbora, njegovanje političke kulture konstitucionalizma i vladavine prava*. Ideja pravne demokratske države, kako ju neki autori tumače (Held, 1995), podrazumijeva *zaštitu od arbitrarne upotrebe moći političkih autoriteta i hirova političke volje*, uzdižući se iznad parcijalnih interesa bilo koje socijalne grupe, političke stranke, ideologije ili svjetonazora s ciljem potenciranja i zaštite autonomije pojedinca. To svakako spada u one temeljne procese koji pridonose razvoju i oblikovanju *demokratske političke kulture*.

Odnos između *političkih interesa i granica te ekoloških interesa i granica* nameće također pitanje mogućnosti opstanka *multikulturalizma*, kao i *preklapanja ekoloških i političkih granica*. Sukob koji se pojavljuje u sociopolitičkoj sferi političke kulture glede ekoloških pitanja u nekoj će se budućoj nadolazećoj perspektivi morati nadići. Već se i sada nameće potreba uspostavljanja konsenzusa zbog sve veće neusklađenosti ekoloških i političkih granica te nužnosti koja traži novi ekološki pristup, a osporavaju je tradicionalni modeli politike, utjelovljeni u državama-nacijama. Nemogućnost ostvarivanja daljnjeg usklađenog razvoja u sociopolitičkoj sferi glede ekoloških pitanja, koja će se kasnije, prema našem mišljenju, nametnuti još i više, dovest će do potrebe utemeljivanja političke kulture na novim osnovama: kroz brigu i skrb o okolišu u interesu opstanka vrste, dakle i čovjeka kao onoga koji živi zajedno i „u društvu s prirodom“, a ne „od prirode“ kao pukog resursa i objekta.

Pokušaj čovjekova sve većeg „osamostaljivanja“ od prirode vraća mu se sve više i razmjerno njegovu uspješnom racionalnom napredovanju, kao iracionalna, nepredvidljiva i nijema – *ekološka kriza*. Nakon što je sedamdesetih i osamdesetih godina došlo, naime, do „sudara“ ekologije i politike, tj. nakon što je *priroda postala političko pitanje* – u isto vrijeme, kada su tradicionalne političke institucije slabo osjećale globalne ekološke probleme – promolio se, posebno u političkoj sociologiji, pristup znanosti

s *ekološkom paradigmom*. Ekološki pristup nije više bilo moguće spojiti s autoritarnim oblicima u kojima se umjesto društvenog izbora tipa razvoja nametala politička volja, kao kod tradicionalne političke varijante, ili su se predlagala tehnička rješenja uskog kruga eksperata, pri tehnokratskoj varijanti. Iako je glavno odredište ekoloških zahtjeva ipak *društvo*, a ne politika, jer *ekološka pozicija nadilazi puku političku*, do uspona kritike ekološke svijesti nije došlo izvan, nego upravo *unutar javne sfere* društvenog djelovanja, tj. upravo unutar *politike*. Tek se nužno uz pomoć te sfere može očekivati *obrat odnosa sukoba i/ili sudara ekologije i politike*. Budući da su sve značajnije političke odluke političke odluke počele utjecati i na funkcioniranje ekosustava, dobiveni su sljedeći globalni učinci: 1) ubrzan je procese demistifikacije politike; 2) osnažena je participacijska volja različitih socijalnih aktera, 3) afirmiran je stav da je „politika prirode“ jednako važna za razvijene i nerazvijene zemlje, kao i „politika društva“.

Prema Enzensbergeru (1974; 1988), opće određenje ekoloških problema započelo je od definiranja načina proizvodnje i potrošnje, pa tamo dakle gdje vlada kapitalnačin proizvodnje, paralelno s društvenim bogatstvom raste i oskudica, među kojima suprotnosti ne jenjavaju nego se povećavaju. Enzensberger smatra da će i buduća energetska i sirovinaska politika kapitala kao i politika očuvanja okoliša dovesti do kraja „i posljednje liralne iluzije“. *Kada „mirne“ metode današnjeg izrabljivanja resursa otkažu, velika je mogućnost novih pljačkaških pohoda i ratova zbog sirovina*, što, čini se, nije daleko od realnosti.⁶ Budući da u vrijeme kada je Enzensberger pisao još nije bilo razotkriveno stanje okoliša na Istoku, on je mislio da su najsklonije eko-katastrofama Zapada industrijske zemlje, a da najbolje šanse ekološki održivog razvoja ima kinesko društvo. Gorz (1982) je, pak, govorio o široj ekološkoj krizi, kao *krizi neovisno o društvenom uređenju*, tj. krizi sustava, krizi akumulacije te reprodukcije kapitalizma i socijalizma. On, u prvom redu, kritizira koncepciju rasta, posebno materijalnog. *Kvantitativan rast neprestano izaziva cikličke nestašice koje potiču rast, a ekološka kriza je primarno kriza koncepta društvenog razvoja kao rasta* (Meadows i sur., 1973; Mesarović i Pestel, 1978).

Propast „željezne zavjese“ socijalizma pokazala je, također, da se zemlje Istočne Europe nalaze među *najzagađenijim* zemljama Europe i svijeta. Korijen uzroka ekoloških problema u tim zemljama nalazio se najviše u „realnom socijalizmu“, jer je *katastrofalno stanje okoliša tih zemalja dobrim dijelom bilo posljedica isto takve katastrofalne doktrine ekonomskog razvoja*, specifičnog socijalističkog koncepta industrijalizacije i modernizacije. U nekim državama, kao što je Hrvatska, još se k tome zbio i rat. U bivšim, dakle, socijalističkim zemljama koje se sada nalaze u procesu političkog i ekonomskog restrukturiranja, dramatično stanje njihova okoliša bilo je obznanjeno uglavnom tek nakon kolapsa socijalističkog režima, uključujući jednu od najvećih svjetskih ekoloških katastrofa – Černobil – koja je s približno 3 milijuna ekoloških izbjeglica i s nesagledivim posljedicama za sadašnje i buduće naraštaje svih vrsta, još 1986. godine

6 Danas svjedočimo ratovima u Ukrajini i Palestini

jasno pokazala dokle je dovedeno upravljanje nuklearnim postrojenjima u bivšem Sovjetskom Savezu, što se tek danas razotkriva.

Nakon izbora 1990. godine sve su moćne političke stranke bivših istočnoeuropskih zemalja obećavale brz oporavak i zaštitu okoliša, ali sve dosad nijedna vlada nije proizvela ništa više od pukih komplimenata environmentalnim projektima (Jancan Webster, /ed./, 1993), ako i to. Moć ekoloških pokreta za vrijeme propasti staroga sustava bila je više simbolička nego stvarna. Nove vlade istočnoeuropskih zemalja također se nisu dovoljno angažirale oko rješavanja problema okoliša, kao ni stare. One su ponudile nekoliko razloga za nedostatak vlastite akcije: prioritet ekonomskog razvoja, potrebu da se „očuva“ demokracija te „kompleksnost“ ekoloških problema. Najbolje su na političkoj sceni prošle one „zelene“ stranke koje su ušle u koaliciju s vladajućom strankom ili strankama, kao što je to, primjerice, bio slučaj sa slovenskom strankom Zelenih.

Ekološki pokreti različitih istočnoeuropskih zemalja razlikuju se u svojim mogućnostima da utječu na nacionalnu političku agendu. S obzirom na različite ekonomske, kulturne i političke razloge, svaki pokret, čini se, otkriva sebe u raznim fazama razvoja, od populističkog pokreta do stabilnog političkog entiteta, bila to politička stranka ili nevladina organizacija. Izbor između političke stranke i nevladine organizacije izražava novi demokratski model utemeljen na individualnoj, ali i kolektivnoj odgovornosti. Stupanj utjecaja svakog pojedinog pokreta ovisi o uspjehu u njegovoj vlastitoj institucionalizaciji. U tome smjeru temelji se i diskurs nove discipline *političke ekologije*, koja, odbijajući cijelo značenje napretka i prosvjetiteljskog univerzalizma inzistira na tome da moramo izgraditi održivo društvo „sada i ovdje“ (Atkinson, 1991; Eckersley, 1992; Fetscher, 1989; Wall, 1990). Ona vjeruje u nadilaženje individualizma koji je dominirao prosvjetiteljskim mišljenjem i afirmira *holistički model mišljenja i akcije*. Ona je zapravo *alternativni* ideološki projekt.

Budući da su pitanja i problemi okoliša postali, prema našem mišljenju, zona sukoba ili „kamen kušnje“ između tradicionalne političke kulture te strategija i potreba za novim pristupima, uputno je identificirati i objasniti ta nova politička pitanja s novim stremljenjima koja se pojavljuju u političkoj kulturi „novih demokracija“, kao i utvrditi kakav je njihov odnos spram globalnih ekoloških problema, posebice glede motiva političkog djelovanja u pronalaženju uspješnijih strategija razvoja.

Pojava novih političkih vrijednosti i potreba, kao što su ove ekološke, multiplicira krizu unutar tradicionalnih političkih institucija i kulture koja ih karakterizira, budući da se te institucije pokazuju nesposobnima, ili barem nedovoljnima, adekvatno pristupiti i odgovoriti novim ekološkim izazovima. *Politička kultura*, prema našem mišljenju, *uključuje i glede okoliša, kako stavove građana prema sustavu, tako i spremnost i mogućnost društvenih institucija i mehanizama da pruže zadovoljavajuće odgovore na zahtjeve doba novog ekološkog razvoja. Problemi okoliša u Hrvatskoj se sukobljavaju, u prvom redu, s tradicionalnim i „podaničkim“ elementima političke kulture, pa se javlja potreba za novim pristupima, posebno glede socijalnih i političkih procesa tranzicije koji se odvijaju u zemljama Istočne Europe. Smatramo da će se s promjenama poli-*

tičke kulture u smislu njezine sve veće demokratizacije u budućnosti mijenjati i odnos prema okolišu, u smislu njegove sve veće zaštite. Smatramo da će se tim promjenama podvrgavati svi socijalni akteri, od javnosti do političkih stranaka i vlasti, jednako kao i svakodnevno ponašanje pojedinaca. Pitanje i problemi okoliša postali su područje sukoba između tradicionalne političke kulture i njenih strategija, s jedne, te potreba za novim rješenjima u području ekologije, s druge strane.

Stanje političke kulture i utjecaj političkih institucija i ponašanja u velikoj mjeri određuju način tretiranja ekološke problematike, tj. pitanja okoliša. Različiti tipovi i oblici političke kulture, kao što su liberalni, demokratski, totalitarni itd., različito tretiraju probleme okoliša. Oblici političke kulture s demokratski razvijenim političkim institucijama spremniji su na adekvatnije rješavanje ekoloških problema od onih s manje ili slabije razvijenim mehanizmima politički kulturnog ponašanja.

Društva s nedemokratskim obrascima političke kulture (autoritarna, totalitarna) manje su spremna ili čak ignoriraju rješavanje pitanja okoliša. Tek razvijanje demokratskih obrazaca i modela političke kulture stvara temeljne pretpostavke za polazišnu poziciju adekvatnijeg pristupanja i rješavanja ekoloških problema.

Zemlje „novih demokracija“ tek su na početku primjerenijeg pristupanja rješavanju ekoloških problema, a najveće prepreke općoj demokratizaciji, pa onda i općem ekološkom napredovanju ili razvijanju takve svijesti čine tradicionalizam, autoritarizam i nacionalizam. Globalnost ekoloških problema i efikasnost odgovora na sve te probleme jesu „kamen kušnje“ za sve bivše socijalističke, ali i za razvijene kapitalističke zemlje, što najprimjerenije izražava pristup političke ekologije.

LJUDSKA EKOLOŠKA DESTRUKTIVNOST

Totalitet ljudske moći destrukcije, bilo kao nasilja prema vlastitoj vrsti, tako i kao nasilja prema drugim vrstama, drastično se pokazao kroz ekološku krizu koja je eksponencijalno napredovala u svom širenju do globalnih razmjera paralelno s napredovanjem kompleksnosti civilizacije. Subjekt vršenja toga nasilja uvijek je čovjek i ne može biti nijedna druga vrsta, jer drugim vrstama to nije biološki zadana osobina, a objekti su uvijek humanitet (pojedinaac/društvo) i priroda. Neki autori čak smatraju da nasilje čovjeka prema „vanjskoj prirodi“ ili okolišu, koje je stvorilo ekološku krizu i koje predstavlja čisti odnos iskorištavanja prirode kao objekta ljudske dominacije, zapravo proizlazi iz dubljeg poriva za destrukcijom koji se nalazi u unutrašnjoj prirodi čovjeka (Fromm, 1980).

Za razliku, naime, od drugih životinjskih vrsta koje također izražavaju agresivne nagone kada je ugrožena njihova egzistencija, mladunčad i integritet prostora ili hrane (*benigna agresija*), ljudska vrsta jedina je vrsta koja izražava želju za destruiranjem života kao takvog (*maligna agresija*), „bez bilo kakvog drugog razloga ili svrhe do same destrukcije“ (Fromm, 1980: 12). Maligna agresija sa svojim najizrazitijim manifestacija-

ma u destruktivnosti i okrutnosti, isključiva je karakteristika čovjeka, jer je samo čovjek destruktivan izvan cilja samoobrane ili postizanja potrebne defanzivne svrhe i samo je on u stanju pronaći zadovoljstvo u destrukciji. Čovjek se u tome potpuno razlikuje od drugih vrsta, budući da životinje ne uživaju u zadavanju boli i patnji drugim životinjama, niti ubijaju „ni zbog čega“. Kada bi se stupanj ljudske agresivnosti nalazio barem na onom stupnju na kojem je razvijen u čovjekova najbližeg rodaka čimpanze, ljudsko bi društvo, kaže Fromm (1980: 11), bilo prilično miroljubivo i nenasilno. No budući da tome nije tako, „ljudska je povijest zapis izvanredne destruktivnosti i okrutnosti, a ljudska agresija, izgleda, daleko nadmašuje agresiju čovjekovih životinjskih predaka; čovjek je, suprotno od većine životinja, pravi ‘ubojica’“ (Fromm, 1980: 11). Zanimljivo je da je *maligna agresivnost*, koja je karakteristična samo za ljudsku vrstu, karakteristična također kao dominantna strast u većoj mjeri u nekim pojedincima i kulturama, a manje ili nikako u drugima, što ovisi o čitavom nizu, osim bioloških, također i socijalnih i kulturalnih faktora društvenog sustava koji djeluju na oblikovanje te agresivnosti kroz razvoj ljudskog karaktera (Fromm, 1989: 44-94).

Jaču izraženost ofanzivne agresije u čovjeka no u životinje Fromm tumači brojnim specifičnim uvjetima ljudske egzistencije, koji se svode na sljedeće: 1. za razliku od životinje koja opaža ugroženost samo kao „jasnu i prisutnu opasnost“, čovjek, budući da je obdaren sposobnošću predviđanja i imaginacije, reagira osim na prisutne također i na *sjećanja* na opasnosti, ali i na *zamišljene* opasnosti u budućnosti; 2. čovjek je u stanju „vidjeti“ opasnost tamo gdje ona stvarno ne postoji, što se postiže metodom „ispiranja mozga“ ili propagandom, recimo, u slučaju modernih ratova koji se tako sustavno pripremaju; 3. područje čovjekovih vitalnih interesa mnogo je šire od područja životinjskih. U tu mu svrhu služi okvir orijentacije i objekti obožavanja koji čuvaju njegov osjećaj integriteta i doživljavaju se kao „svetinja“, kao što su ideali, preci, tlo, zemlja, klasa, religija itd. (Fromm, 1980: 21-23). Kao razlog reakcije na ugrožavanje vitalnih interesa najčešće se navodi strah, koji je, slično bolu, najneugodniji osjećaj i čovjek će učiniti gotovo sve da ga se oslobodi. Postoji mnogo načina oslobađanja od straha, a jedan od najdjelotvornijih je agresivnost. Jedan od najtipičnijih primjera *instrumentalizacije agresije* za postizanje poželjnih ciljeva u društvu, pogotovo Zapadne civilizacije, jest *rat*. S razvojem tehničke civilizacije rastao je i broj i intenzitet ratova, a većina modernih ratova uzrokovana je instrumentalnom agresijom vojnih i političkih elita (Fromm, 1980: 38). Glavni uvjet za smanjenje defanzivne agresije je smanjenje faktora koji je mobiliziraju, a glavni uvjet za to je omogućavanje svima dostojanstvenog života i onemogućavanje dominacije jedne grupe nad drugom. To je zapravo vrlo težak zadatak i stoga mnogi ljudi više vole ne činiti ništa; „nadaju se da će katastrofu odvratiti ritualnim pjevanjem pohvala napretku“ (Fromm, 1980: 39).

EKOLOŠKA DIMENZIJA POLITIČKE KULTURE I PROBLEM MOĆI

Pod utjecajem globalnih sustava sve gušćih masovnih sredstava komuniciranja i informiranja danas smo svjedoci globalizacije svjetskih institucija i kretanja nacionalnih prema nadnacionalnim i transnacionalnim globalizacijskim procesima. Različiti „novi“ svjetski problemi ili problemi koji su nastali kao posljedica razvoja industrijske zapadne civilizacije, kao što su ekološki problemi Planete, energija i resursi, gustoća stanovništva, zdravlje i prehrana, nove bolesti, ratovi, nasilje itd., uvjetovali su traženje rješenja izvan tradicionalnih političkih koncepata, nacionalnih ili međunacionalnih odnosa država-nacija.

Granice ekonomskog rasta danas se drastično pokazuju kroz štetne ekološke posljedice i krize dovodeći u pitanje bezgranično „napredovanje“ čovjeka u preotimanju sve manjeg dijela preostalih prirodnih resursa. Izvrgavanje prirodnih ciklusa vrsta ljudskoj subordinaciji i destrukcijom prirode, suočili smo se s pojavom i širenjem ekoloških problema te s poimanjem ekologije u puno širem značenju od pukog znanstveno-biološkog. Ekološki problemi uočeni su u njihovoj kriznoj fazi tek onda kada se spoznalo „negativno povratno djelovanje ekosustava na socijalne sustave“, tj. „onda kada je priroda zbog vlastite nemogućnosti samoregulacije i samoočišćenja od posljedica čovjekova društvenog djelovanja povratno utjecala na društvo (Cifrić, 1989: 82). Ekološka kriza se, budući da je posredovana socijalnim faktorima u razaranju prirode i čovjekova okoliša, počela problematizirati preko socijalnih alternativa – protesta, socijalnih pokreta i znanstvenih istraživanja. Globalizacija ekološke krize odvijala se paralelno s uočavanjem negativnih posljedica tehnologije na globalnim razinama, što se pojavljuje osobito u drugoj polovini 20. stoljeća.

Ekološke probleme izazvale su, prema nekim autorima, „dublje strukturalne krize industrijskih društava“, koje su se oblikovale u prijeteći sustav „nad-moći“ ogromnog kompleksa „vojnog, naučnog i tehnološkog potencijala u rukama pojedinaca ili uskih moćnih krugova“ (Cifrić, 1098: 83). Stoga ekološki problemi nisu samo problemi opstanka života čovjeka na Zemlji i same Planete nego i problemi organizacije društva, pa onda i utjecaja politike u međusobnih odnosima čovjeka i prirode, što mnoge environmentalne stranke i organizacije već desetljećima pokušavaju čvršće utemeljiti. *Priroda i okoliš tako onda postaju i odraz ili pokazatelj stanja političke kulture u nekom području.* Budući da je čovjek tek jedno od bića na Planeti, unatoč izvjesnim prednostima u odnosu na druge životne vrste, ali i mnogim manama, bez prirode ne može opstati. Jedna od ljudskih prednosti koja se svakako može *iskoristiti u „poboljšavanju“ ljudskog odnosa s prirodom* jest upravo njegova *kultiviranost, odnosno kultiviranje čovjekova odnosa prema prirodi.* Ta, pak, *kultiviranost, prema našem mišljenju najbolje dolazi do izražaja i već predstavlja izraz političke kulture, dok se, s druge strane, javlja nužna potreba njegovanja odnosa čovjeka prema prirodi posredstvom te političke kulture kroz izgrađivanje discipline političke ekologije. Polje političke kulture, i izgradnja nove discipline političke ekologije postaje, dakle, poprište pozitivnih/negativnih kretanja u „kultiviranju“ čovjekova ponašanja prema prirodi.*

1960-ih i 1970-ih, socijalni znanstvenici su pod barjakom „kulturalne ekologije“ tražili da objasne mjesto ljudske populacije unutar ekoloških sustava. Koristeći koncepte posuđene iz ekologije (E. Odum), opće sistemske teorije (L. Bertalanffy) i kibernetike, oni su pokušali objasniti evoluciju posebnih kulturalnih praksi i institucija u terminima adaptacija na ekološke sustave, tj. kako unutrašnja dinamika unutar sustava dovodi do promjena i razvoja kroz vrijeme. Istraživači su težili kvantificiranju tijeka energije kroz ekosustave i glavne promjene ljudske populacije u tom smislu. Kulturalni ekologisti su dugo inzistirali na ulozi kulture u ljudskoj adaptaciji i potrebi da povećaju jedinice analize kako bi obuhvatili cijela kulturna područja, što je dovelo do uključivanja širih političkih i ekonomskih sustava u polje političke ekonomije. Kako su se perspektive proširile kroz socijalne znanosti, to je podrazumijevalo ulogu ljudskih aktivnosti u transformiranju ekosustava, kao što su urbani ekosustavi, poljoprivredni ekosustavi, destruirani ekosustavi itd.

Teorija modernizacije, sa svoje strane i u svom pokušaju da formulira opći model nastajanja i formiranja današnjih društava, temeljila se na stajalištu da su društva prošla kroz određene serija „pravilnih“ stupnjeva u svom ekonomskom razvoju (Rostow). Ova paradigma pretpostavlja da razvijene zemlje karakterizira dvojna ekonomija, koja se sastoji od *modernih kapitalističkih sektora* i *zaostalih, tradicionalnih sektora*, od kojih su ovi drugi tek ostaci prošlosti, koja će postati sve više diferencirana što više oni budu dolazili u dodir s modernim svijetom. Teoretičari zavisnosti (*dependentisti*) tvrdili su, nasuprot ovoj dualističkoj poziciji, da zaostalo stanje ovih tzv. tradicionalnih društava nije na istom razvojnem putu koji su prošle i moderne države, nego proizvod njihove integracije i međuovisnosti od kapitalističkih metropola (Amin, 1978). Prema ovom gledištu, hijerarhijski lanac odnosa metropola-satelit vezao je zemlje razvijenih metropola za njihove ovisne satelite, unutar toga, nacionalne metropole okružene su regionalnim satelitima, koji su, zauzvrat, metropole za lokalne satelite. Na svakom koraku ovoga lanca moćnije klase elita bile su sposobne izlučiti suvišak od satelita pod svojim utjecajem. Izravan pokušaj spajanja kritika dependentističkih teorija jesu teorije svjetskog sustava, posebno I. Wallersteina (1986). On smatra da se od 16. stoljeća globalno tržište proširilo kako bi uključilo množstvene kulturalne sustave svjetskog stanovništva u jedan integrirani ekonomski sustav, karakteriziran svjetski proširenom podjelom rada. Rast ovog globalnog tržišta i rezultat svjetski proširene podjele rada generirao je strukturalne razlike između središta, periferije i poluperifernih država ili geografskih područja tako da svjetskim sustavom dominiraju ekonomski i politički „središnje“ države, dok su na drugom ekstremu „periferne“ države i kolonije, između kojih dvaju ekstrema leže države koje tvore „poluperiferije“. Ove države – *periferije* i *poluperiferije* – primarno opskrbljuju svjetsko tržište sirovinama i poljoprivrednim proizvodima, a kao posljedica toga, budući da su jednom nekapitalističke regije inkorporirane unutar kapitalističke podjele rada definirane svjetskim tržištem, i one su postale nužno obilježene kapital-odnosima, jer su to odnosi proizvodnje koji definiraju središte sustava (Wallerstein, 1996: 127).

U isto vrijeme se unutar socijalnih znanosti sve više razvija konsenzus o tome da nije dovoljno usmjeriti se samo na lokalnu dinamiku i međunarodne odnose razmjene,

nego da i odnosi između politike, političke ekonomije i okoliša trebaju biti izravno usmjereni, iz čega je također izniklo nekoliko novih perspektiva prema potrebi uređivanja kaotičnih odnosa okoliša sa širim socijalnim zahtjevima. To je stvorilo perspektivu utemeljivanja *političke ekologije*, gdje se okoliš ne razmatra više samo u *biološkim* kategorijama, a niti u političkim kategorijama države-nacije, nego se razmatra kroz različite *interdisciplinarne* aspekte: kulturalne, intenzivno političke, značajno prirodnjačke, uz paralelno i ravnopravno *razvijanje dijaloga između političke kulture i ekologije*. Tako su, uostalom, već prije nastajale mnoge stečevine koje danas baštinimo u socijalnim znanostima i kulturi političkog života. Mnoge od tih stečevina nastale su kao posljedica prosvjetiteljskog mišljenja, kao što su, primjerice, odbacivanje dogmi i predrasuda te arbitrarne upotrebe autoriteta, načela političke jednakosti i individualnih prava, koja su ugrađena u mnoge ustanove razvijenih Zapadnih zemalja. Uz ta napredovanja u individualnim pravima, slobodama i značenju razuma, proširila se *moć znanosti i tehnologije*. Njihov trijumf „uništio je ne samo religiju, nego i moral, ne samo tradiciju nego i ljudske obveze“ (Wallace i sur., 1996, (3): 57).

Od nasljeđa prosvjetiteljstva, ostala nam je i devastacija prirodnog svijeta. Ključni kritički argumenti teoretičara Horkheimera, Adorna i Marcusea, bili su da se istinski idealni prosvjetiteljstva – razum i znanost – destruirali prirodu. Za teoretičare kritičke teorije, prosvjetiteljsko mišljenje je kulminiralo u odnosima ljudi i prirode. Vladavina nad objektiviziranim vanjskom prirodom i deprimiranom unutrašnjom prirodom bila je stalna oznaka prosvjetiteljstva. Budući da *ljudi teže dominiranju i gospodarenju prirodom*, taj je odnos ljudi prema prirodi negativno oblikovao, kako prirodne, tako i socijalne odnose. Horkheimer i Adorno (1989) tvrde da je obećana liberalizacija putem prosvjetiteljskog mišljenja većinom bila *mit*. Umjesto oslobođanja, oni su uvidjeli da je svijet postao ispunjen *socijalnom dominacijom – dominacijom ljudi nad ljudima* kroz upotrebu moći, autoriteta i znanstvenih istraživanja, a onda i *dominacijom ljudi nad prirodom*. Prosvjetiteljsko je mišljenje čak, paradoksalno, uzrokovalo *opadanje socijalne slobode* zbog nekih dubokih i negativno međusobno povezanih posljedica toga mišljenja, kao što su: 1. naglasak na ljudskom gospodarenju nad prirodom; 2. sužavanje koncepcije razuma; 3. definiranje znanosti kao pozitivne znanosti, 4. vladavina „socijalnog svijeta“ (Wallace i sur., 1996, (3): 58).

Oruđe dominacije, posebno u odnosu prema prirodnom svijetu, postaje znanje, a duboki utjecaj na razvoj znanosti i načina na koji se Zapadni svijet odnosi prema prirodi imao je F. Bacon. Ovaj odnos posebno su kritički razmotrili Horkheimer i Adorno, kao *odnos patrijarhalne dominacije i gospodarstva nad prirodom* te kao pokazatelj načina kako moderno društvo pristupa prirodi reduciranoj na puko *sredstvo i instrument čovjekove „racionalnosti“*. Marcuse (1989) dodaje ovim dimenzijama utjecaj *tehnologije* koja postaje *totalitarni entitet*, čijoj se *jednoj dimenziji* moraju podrediti svi u naprednom industrijskom tehnološkom društvu, koje je upravo uz pomoć tehnologije postalo *jednodimenzionalno*. Tip znanosti koji se proizvodi u takvom društvu je pozitivan, *kvantitativan tip*, koji je zamijenio *kvalitativan tip* znanosti. Priznato znanje je kvantificirano, provjerljivo empirijskim metodama i reducirano na unificirane znano-

sti, što je ostavilo duboke posljedice na *kulturnu sferu*, koja se, kao posljedica toga, i sama slično *unificirala*. Prema frankfurtskim teoretičarima, ugrožavanje prirode kao objekta dominacije, reduciranje razuma na instrumentalnu racionalnost i ograničavanje znanosti na ono što se može kvantificirati, konačno je dovelo do dominacije ljudi jednih nad drugima, kao i nad našom vlastitom unutrašnjom osobnošću. „Racionalna“ dominacija prirodom uzrokuje da se ljudi odriču drugih aspekata svoga bivanja, uključujući podcjenjivanje instinkata, estetike i drugih izražajnih aspekata života. Stoga *ekolozi* smatraju da se *rješenja naših environmentalnih problema mogu pronaći samo u novim odnosima s prirodom, proširivanjem osjećaja razuma, holističkom koncepcijom znanosti i egalitarnijim socijalnim odnosima*.

Slično mišljenje zastupaju i ekoanarhisti, a posebno M. Bookchin (1980) sa svojim konceptom *socijalne ekologije*. On smatra da korijene ekološke krize nije dovoljno tražiti samo u tehničkim, demografskim i ekonomskim faktorima rasta društva, nego u institucionalnim, moralnim i spiritualnim karakteristikama ljudskog društva, koje je stvorilo hijerarhiju i dominaciju, sve od samog „dna civilizacije“ (Bookchin, 1980: 40). *Sukob između čovječanstva i prirode samo je proširenje sukoba među ljudima*. Diskriminacija i eksploatacija prirode skriva duboko utemeljenu socijalnu dominaciju s jednom od glavnih društvenih institucija te dominacije – *patrijarhatom*. Hijerarhije, klase i spolni raskoli, koji su stvorili odnose dominacije, provedeni su kroz različite koncepte u odnose čovječanstva s prirodom, pri čemu se priroda sve više određivala kao puki *resurs, objekt i sirovina*. Stoga Bookchin (1980: 43) smatra da „sve dok ekološki pokret ne obuhvati *problem dominacije* u svim njegovim aspektima, ništa neće doprinijeti eliminiranju korijena uzroka ekološke krize“. U tom smislu, on se zalaže za tako radikalnu preobrazbu odnosa koja traži ne samo preobrazbu političkih institucija i ekonomskih odnosa, nego i *savjesti, životnog stila, erotskih želja i naših interpretacija značenja života*. Ekološko društvo za koje se Bookchin zalaže jest anarhistička „*ekotopija*“, pa se s nadom u mogućnost stvaranja takvog društva, uz pomoć razvijanja znanstvene discipline „*socijalne ekologije*“ Bookchin obraća ekološkom pokretu.⁷

Klasičnu koncepciju demokracije kao sfere racionalnog i otvorenog konsenzusa u donošenju odluka spojio je s kritikom znanstvenog pozitivizma i tehnokratske politike, te prilično razvio Habermas (1986; 1988). Društvena moć, prema Habermasu, zahtijeva *legitimaciju* koja se razvija na konceptu *društvene racionalnosti*, u prvom redu koncepta *upravljanja*, kao one vrste znanja koja prijeti uzurpiranju svih drugih važnih modela zna-

7 „*Ekologija*“, kaže Bookchin (1980: 76), „*uvijek je značila socijalnu ekologiju: uvjerenje da stvarni koncept dominiranja prirodom proizlazi iz dominacije čovjeka nad čovjekom, naravno, muškarca nad ženom, starijih nad mladima, jedne etničke grupe nad drugom ili kolonizacijske moći nad koloniziranim pojedincem, isto kao i jedne ekonomske klase nad drugom ili kolonizacijske moći nad koloniziranim ljudima. Prema mome mišljenju, socijalna ekologija treba započeti svoj zahtjev za slobodom ne samo u tvornici nego i u obitelji, ne samo u ekonomiji, nego i u psihi, ne samo u materijalnim uvjetima nego i u duhovnim.. I toliko dugo dok hijerarhija bude postojala, toliko dugo koliko dominacija organizira čovječanstvo oko sistema elita, projekt dominacije nad prirodom nastavit će postojati i nužno dovesti našu planetu do ekološkog izumiranja.*“

nja, od kojih su najznačajniji *hermeneutičko ili interpretativno znanje* i *kritičko ili emancipacijsko znanje*. *Novi sukobi* su povezani s problemima distribucije i brige za osnovne oblike života, u velikoj su mjeri proizvod *manipulacija tehnikama znanja*. Tehničko znanje, koje je razvijeno u modernoj prirodnoj znanosti i tehnologiji, upućuje na manipulaciju sve širih sfera društvenosti, tako da se i društvene znanosti svode na *društvenu tehnologiju*, tj. na znanje o *manipuliranju pojedincima i društvenim grupama*. Nasuprot tome, praktična znanja usmjerena su na djelatnost kao društvenu intersubjektivnu komunikaciju u cilju zadovoljavanja ljudskih pokreta. Habermas je stoga opravdano istaknuo potrebu pomicanja kritike s ekonomije na *ideologiju*, jer je utvrdio da je u zapadnim društvima gdje je ostvaren porast životnog standarda, emancipacija odavno izgubila ekonomski smisao (Habermas, 1986; 1988). On je već u „*Teoriji i praksi*“ (1980) utvrdio preokret u gledištima klasične i moderne znanosti o politici te politike same. Učenje o politici u modernom dobu ne temelji se, naime, više na praktičnom znanju kao u klasičnom učenju, nego na pragmatičnim vještinama *tehnika vladanja*. Državni intervencionizam i znanstveno-tehnički napredak postali su regulatori ravnoteža i sukoba, a politika je danas poprimila izgled tehnokracije, sile i društvene organizacije.⁸ Sustav kojeg čine privreda i država (moć) osamostaljuje se naspram „*svijeta života*“. Taj sustav reproducira se na temelju vlastite funkcionalnosti, dok u isto vrijeme kolonizira „*svijet života*“. Jedini izlaz iz takvog stanja jesu socijalne akcije *komunikacije*, koje impliciraju perspektivu. Socijalno djelovanje aktera ostvaruje se, dakle, u takvim zajednicama koje nisu izgrađene na moći samo putem *jezika, komunikacije i povjerenja*. Gdje god je prisutna moć, komunikacija je sustavno iskrivljena, jer *moć postaje prepreka realizaciji ljudskih interesa*.⁹

U liberalnim demokratskim državama ovaj se odnos prema prirodi odvijao dvojako: kao „*napredak*“ tehnološke racionalnosti – *tehnološki napredak* – ali i kao posljedica razvoja demokracije – *politički napredak*. Obje varijacije napretka prakticiraju se u modernim državama kroz liberalno-predstavnički demokratski poredak i političku kulturu primjerenu tome poretku. Bit liberalnog poretka utemeljena je na dva suprotstavljena elementa: sili i zakonu te na suverenitetu i slobodi (Neumann, 1974: 26), odnosno na temeljima prirodno-pravne liberalne teorije.¹⁰ Liberalna misao temelji se na načelu da

8 Govoreći o praktičnim posljedicama znanstveno-tehničkog napretka, Habermas utvrđuje osamostaljivanje određenih sustava koji su „*tehnički napredujući*“ – npr. znanost, proizvodnja, uprava, komunikacije, vojska itd. – pa, s jedne strane, postaju sve racionalniji, a s druge, sve više izmiču kontroli društvenih subjekata i tako osamostaljeni postaju sve iracionalniji (Habermas, 1988).

9 Neuspjeh kontrakulture 1960-ih da izgradi čvrste političke strukture na širokoj osnovi bio je na neki način predu temeljen udaljavanjem kritičke teorije od praktične politike. Neprijateljstvo prema konvencionalnoj politici moglo se vidjeti u vremenu studentskog pokreta, u ekstraparlamentarnoj opoziciji bivše Zapadne Njemačke i u kasnijim napetostima unutar njemačkih „*zelenih*“ stranaka, kao i među radikalnim aktivnostima u socijalno-demokratskim strankama.

10 Tako, prema Spinozi, prirodno pravo čitave prirode i, prema tome, svakog pojedinca, seže dotle dokle se proteže njegova moć. Sve što čovjek čini, kaže Spinoza, čini po zakonima svoje prirode i ima toliko prava na prirodu koliko njegova moć seže. Država ima najvišu moć, a time i najviše pravo, kaže Spinoza u svojoj „*Teološko-političkoj raspravi*“ (Spinoza, 1957).

je po svojoj prirodi svaka vlast opasna i da za nju vrijedi izreka: „*Ne vlada se nevino!*“ Slabost liberalne države odnosi se, prema mišljenju M. Duvergera, jedino na *političku moć*. Ekonomska moć, naime, ne prestaje rasti i teži dome da sebi podvrgne političku moć, a liberalna demokracija postupno ustupa mjesto *tehnodemokraciji*, tj. uskom krugu tehnokratskih eksperata i znanstvenika koji donose odluke od značaja za cijelo društvo. Tako se, prema mišljenju Duvergera (1990), dobiva mogućnost raspolaganja cjelinom informacija potrebnih za upravljanje. Razvijenom kapitalizmu potrebna je sve snažnija država sposobna za funkcioniranje i koordinaciju ekonomije koju više ne mogu osigurati liberalni mehanizmi, budući da opseg glavnih zapadnih tvrtki nužno traži raspolaganje sirovinama i prirodnim resursima Trećeg svijeta, pa je prijeko potrebna djelatnost održavanja života – *neoimperijalizam*. Iako su se mnoge klasične kolonije odavno oslobodile i postale „neovisne države“, one su ostale podređene ekonomskom *neokolonijalizmu* koji počiva na nejednakosti razmjene industrijskih zemalja i zemalja u razvoju (Wallerstein, 1986). Razvoj tehnika informiranja također stavlja u drugi plan klasična sredstva dominacije i manipulacije masama, pa sada danas jednim od temeljnih moći u industrijskim zemljama postaje *kontrola informacija i nadzor mass media* (Duverger, 1990: 174; Marić, 1985).

UMJESTO ZAKLJUČKA: UPOTREBA POLITIČKE MOĆI U OVLADAVANJU ODNOSIMA POLITIČKE KULTURE I OKOLIŠA

Politika predstavlja djelatnost sudjelovanja u oblikovanju i donošenju odluka, gdje čovjek svojim političkim sudjelovanjem traži moć (Kalanj, 1993). *Politička moć* prakticira se kao *tehnika* u parlamentarnim institucijama modernog društva. No, glavni problem modernih demokracija, prema mišljenju Neumanna, ipak nije samo *zloupotreba političke moći*. Problem je manje u ograničenjima političke moći nego u njezinoj *razumnoj primjeni* i u nužnosti potrebe za *odgovornošću* i djelotvornošću onih koji sudjeluju u njezinom izvršavanju uz pomoć liberalnog sustava (Neumann, 1974). Glavnim nositeljima političke moći unutar društvene strukture pokazuju se oni koji čine vrh državnog upravljačkog aparata: *birokratski aparat i vojska, koje značajno podupiru multinacionalne korporacije* (Galbraith, 1987; Tadić, 1988). Navedeni akteri svrstavaju se preko političkih stranaka u politički aparat i ostvaruju političku moć parlamentarno, tj. legalnim utjecajem na javnost. Pritom dolazi do uobičajenog postupka „*filtriranja*“ određenih vrsta problema kroz hijerarhijske strukture tih organizacija, u čemu se onda određeni problemi „*talože*“ na marginama ili se jednostavno „*izgube*“. Birokratskim manipuliranjem i hijerarhijskim strukturiranjem važnih društvenih pitanja *manipuliraju se i marginaliziraju*, između ostalih, i tako važna pitanja kao što su ekološka, jer se *važnost i sadržaj ovih problema sukobljuju sa strukturom i organizacijom političke moći*. Tehnokratizacija i funkcionalizacija političke moći dodatno se komplicira mani-

pulacijom mass-medijima i kompjutorskim mrežama, budući da je ove, s jedne strane podupiru, a s druge, izmiču njenoj kontroli.¹¹

Unutar političke organizacije modernog društva u kojem se odvija i novovjekovno ovladavanje prirodom, *problem oblikovanja političke kulture preokrenut je u problem sve veće moći nad prirodom i čovjekom*, a politika se simbiotski povezala sa znanošću i tehnikom. Politika je postala *bezmoralna* kategorija koja postaje odgovorna za sve „sklopove modernosti“, imajući priliku da biva svemoćna.¹² Trajna struja modernog mišljenja još od prosvjetiteljstva je „konvergencija tehnološkog optimizma i kulturnog beznađa“, odnosno *obožavanja napretka i nostalgije za prirodom* (Lash, 1993). Liberalizam se temeljio na bezgraničnom rastu s tradicijom vjere u napredak koji, međutim, nije bio samo romantična iluzija, nego je s uspjehom ustrajavao na održavanju ekonomskog probitka stalnim porastom potražnje. Modernizacija svijeta u „liberalnoj predstavi“, značila je stvaranje ne samo globalnog tržišta, nego i *globalne kulture*, tj. *globalne političke kulture*.¹³ Otkriće, pak, *nemogućnosti okoliša da više podnosi bezgranični rast* (Meadows i sur., 1973), bila je završna pljuska vjeri u napredak. Sve veći značaj pitanja okoliša otkriven je na vrlo dramatičan i sramotan način.¹⁴ Ušli smo u doba granica – ne samo ekonomskog razvoja i materijalnog blagostanja – nego i čovjekova nadzora nad prirodom i samim sobom.

Više nije samo hipotetička pretpostavka nego se i empirijski potvrđuje na svakom koraku da su ekološki problemi rezultat takve društvene organizacije i odnosa koji

11 Moderni analitičari politike uglavnom, nažalost, promatraju moć, kako primjećuje Kalanj (1993), „posve odvojeno od njezina znanstveno-tehničkog ambijenta“. Budući da je svrha vladavine nad prirodom „uglavnom prirodu učiniti korisnom za čovjeka“, ta moć, prema njima, „ne uključuje vladavinu nad ljudima“. Za razliku od moći vladavine nad prirodom, politička moć uključuje vladavinu nad ljudima, usredotočena je na državu, a služi se racionalnim, emocionalnim i nasilnim sredstvima primoravanja podčinjenih na poslušnost. Od svih novovjekovnih simbioza znanja i moći ovladavanja prirodom. Kalanj smatra da je najrazorniji zbroj tehničkih i socijalnoekonomskih potencijala koji djeluju na prirodni okoliš, biosferu i resurse – destrukcijska moć. Na isključivost ljudske destruktivnosti kao „benigne“ i „maligne“ ukazuje i Fromm (1989).

12 Od Machiavellija i Hobbesa do suvremenika, politika se najčešće definirala kao borba za moć. Moć je njezin glavni instrument i cilj, pa se politika često svodi na moć s pejorativnim prizvukom (Aron, 1988; Tadić 1988: Clegg, 1989; Foucault, 1994).

13 ... kulture Hollywooda, rock'n'rolla, Coca-Cole, odnosno hedonizma, okrutnosti, prezira i cinizma (Lash, 1993).

14 Kasnih 1950-ih godina japanski ribari prvi su primijetili da nešto nije u redu s ribom iz njihova zaljeva Minimata. Prvi znakovi bolesti pojavili su se u mačaka koje su jele tu ribu, a onda i kod ljudi. Tijelo im se paraliziralo i gubili su nadzor nad svojim udovima. Žene su počele rađati djelomično paraliziranu djecu i djecu oštećena mozga. Za manje od godinu dana od te je bolesti, kasnije prozване Minimata prema zaljevu u kojem je nastala, umrlo 60-ak ljudi, a više tisuća se razboljelo. Iako su znanstvena istraživanja potvrdila da se radi o živinom otpadu koji je obližnja kemijska tvornica ispuštala izravno u more, trebalo je više od 10 godina da se to obustavi, i to samo zbog velikog pritiska javnosti. Otpad je smatram „popratnom posljedicom razvoja“ i u Japanu, i u Europi, i u Americi. Slično je bilo i poljodjelstvo, gdje su kemičari preuzeli vodstvo s izumima DDT-a i drugim pesticidima koji su bili jeftiniji i učinkovitiji radi ubrzanja znanstvenog napretka.

u pravi plan stavljaju ideje natjecateljstva, dominacije i prevladavanja općenito kategorije moći. Znanstvenotehnoški napredak kao vodeći pokretač društvene moći postao je temelj dominacije političke moći u demokratskim društvima. Javni izraz socijalno dominantne znanstvenotehnoške moći novovjekovnog čovjeka postala je njegova politička moć, koja se u kontekstu suvremenih civilizacijskih uvjeta pokazala paradoksalno i cinički kao ekološka kriza globalnih razmjera. Susret s ekološkim granicama opstanka socijalno organiziranu čovjekovu moć – posredstvom znanosti i tehnologije transformirane u političku – ponovno je vratio na temu nužnosti opstanka čovjeka i prirode.

Često se pri interpretaciji uzroka modernih socijalnih i političkih sukoba uzroci tih sukoba tumače ponajprije kao posljedica nejednake distribucije (sve rjeđih) resursa i njihova nejednaka razmještaja (Gobetti, 1992). Glavnom prijetnjom socijalnoj koheziji pokazuju se neslaganja oko razmještaja rijetkih resursa, o kojima se inače u uobičajenoj političkoj praksi eksplicite ne govori. Resursi oko kojih se sukobljavamo jesu vanjski resursi, koji su ili fizički odijeljeni od njihovih aktualnih ili potencijalnih vlasnika, ili mogu biti eksternalizirani kroz politički proces separacije. Prema Gobetti (1992: 34), društveni sukobi upravo proizlaze iz oskudice resursa, što nam je još Hume pokazao. Štoviše, ljudi bi vrlo rijetko naudili jedan drugome kada se ne bi suočavali s oskudicom, pa je oskudica vanjskih resursa ono što objašnjava pronalazak pravnih pravila i institucija političkog autoriteta, tj. države i drugih instrumenata političke moći. Interpretatori teorije prirodnog prava također smatraju da neslaganje oko razmještaja resursa i nedostatak suradnje karakteriziraju „prirodno stanje“. Gobetti (1992: 35) tome dodaje da sve što ljudi čine u prirodnom stanju smjera prema osiguravanju kontrole nad vanjskim resursima, a moć koja se vrši nad drugim bićima shvaća se kao čisto instrumentalna da bi se osigurala nečija „kontrola nad novcem i zemljištem“.

Profesionalna inteligencija i oni društveni slojevi koji manipuliraju znanjem primjenjujući svoje ekspertize u državnim birokracijama i korporativnim pothvatima – liberalni reformisti i konzervativni tehnokrati – „iznutra“ su podijeljeni slojevi koji obuhvaćaju oprečne kulture i tehničke elite, međutim sa zajedničkom predanosti projektima tehnološkog razvoja i ekonomskog rasta, „koji prirodu svode na strano biće kojim treba vladati (Luke, 1993: 129). Takvi stavovi vode razaranju prirode mistificirajući stvarnu brutalnost i neodgovornost nove klase koja u neodrživom omjeru iskorištava prirodu samo za odabranu nekolicinu. Naivno je vjerovati, kaže Luke (1993: 129), kako obećanja sveopćeg obilja i ravnomjernije raspodjele njegovih blagodati mogu biti održana, jer je fizički nemoguće proizvesti dovoljno bogatstva da bi svatko mogao doseći rasipnički životni standard nove klase, „kada već ni sada ozbiljno ugroženi Zemljini eko-sustavi više ne mogu podnijeti taj teret“.

Budući da je s „hladnim ratom“ iščezao i konkretan strah od „komunističke invazije“, koji je barem racionalno opravdavao državne vojne i korporacijske projekte, ideologija novih klasa koja je postala popularna u SAD danas jest ambijentalizam, što znači da je poziv na veću ekološku odgovornost postao politički obavezan. Mnogi aktivisti poli-

tičkih stranaka, i na lokalnim i na državnim razinama, „pozelenili su“, kaže Luke, uključujući i ekološku brigu za „birokratski privredni dnevni red“. ¹⁵ Novoklasni „svjetski nadglednici“ – intervencionistička nacija-država i globalna ekonomija misle globalno i djeluju lokalno, kako bi zaštitom okoliša, obuzdavanje otpada i nadgledavanjem svijeta, s jedne strane poduprli svoju moć, a s druge se osigurali tako da njihovi klijenti ostanu „pasivni, ovisni i nemoćni“. ¹⁶ Ovaj autor iznosi gledište o potrebi razvijanja ekološkog populizma, za kojeg je karakteristično tretiranje prirode kao ravnopravne životne pojave. No, budući da povratak u neku idiličnu prošlost nije ni vjerojatan ni nužan, htjelo bi se razviti alternativnu suvremenost drugačijim izborom zajednice ili poticanjem novih pristupačnih proizvodnih odnosa.

-
- 15 Tako Svjetska Banka podržava „ambijentalni“ ekonomski rast, transnacionalne korporacije tvrde da je Dan Zemlje svaki dan, a velike vladine birokracije upravljaju svojim uredskim otpadom kupujući fascikle za spise od 100% recikliranog papira. Iza takvog medijskog „ukrašavanja izloga“ stoje različiti novi projekti „ambijentalne zaštite“, „obuzdavanja otpada“ ili „nadgledavanja svijeta“ kako bi se ozakonilo „novoklasnu intervencionističku moć i znanje“ (Luke, 1993: 13).
- 16 „Djelovati lokalno dok misliš globalno znači surfati u Miamiu i razmišljati o sljedećem poslovnom sporazumu u Manilli, raditi kod kuće, a kibernetски posredovati na vezanim poslovnim burzama u Tokyju ili pridonijeti plaćanju udjela mjesne TV-stranice u londonskoj produkciji dokumentarca o spašavanju slonova u Africi... Ta prateća zbivanja crpe se odasvud iz šire države-nacije ili čak iz svijeta, povezana rasipnom potrošnjom rijetke neobnovljive energije. Zbog svojeg mjesta u globalnoj mreži, neka mjesta, gradovi, regije i zemlje ili uživaju vrlo visok stupanj pretjerane potrošnje ili pate od krajnje neodgovarajuće razine osnovnih dobara i usluga“ (Luke, 1993: 132).

Literatura

- Amin, S. (1978). *Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerima*. Beograd: ICK.
- Atkinson, A. (1991). *Principles of Political Ecology*, London: Belhaven Press.
- Bookchin, M. (1980). *Toward an Ecological Society*. Montreal: Black Rose Books LTD.
- Bramwell, A. (1994). *The Fading of the Greens. The Decline of Environmental Politics in the West*. New Haven & London: Yale University Press.
- Cifrić, I. (1989). *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. i sur. (1996). *Društveni razvoj i ekološka modernizacija*. Zagreb: Biblioteka „Razvoj i okoliš“.
- Clegg, R. S. (1989). *Frameworks of Power*. London, New Delhi: SAGE Publications.
- Dahrendorf, R. (1996). Economic Opportunity, Civil Society and Political Liberty. *Development and Change*, 27(2), 229-249.
- Dahrendorf, R. (1996). *Razmatranja o revoluciji u Europi*. Zagreb: Antibarbarus.
- Duverger, M. (1990). *Janus. Dva lica Zapada*. Zagreb: Globus.
- Eatwell, R. (Ed.) (1992). *European Political Culture. Conflict or Convergence?* London, New York: Routledge.
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory*. State University of New York Press.
- Encensberger, H. M. (1988). *Nemačka, Nemačka, između ostalog*. Beograd: BIGZ.
- Enzensberger, H. M. (1974). Kritika političke ekologije. *Marksizam u svetu*, I(9), 157-193.
- Fetscher, I. (1989). *Uvjeti preživljavanja čovječanstva*. Zagreb: Globus.
- Foucault, M. (1994). *Nadzor i kazna. Rađanje zatvora*. Zagreb: Informator.
- Fromm, E. (1980). *Anatomija ljudske destruktivnosti II*. Zagreb: Naprijed.
- Fukuyama, F. (1994). *Kraj povijesti i posljednji čovjek*. Zagreb: HSN.
- Galbraith, J. K. (1987). *Anatomija moći*. Zagreb: Stvarnost.
- Gobetti, D. (1992). Goods of the Mind, Goods of the Body and External Goods: Sources of Conflict and Political Regulation in Seventeenth Century – Natural Law Theory. *History of Political Thought*, XIII(1), 31-49.
- Goodin, R. E. (1995). *Green Political Theory*. Polity Press & Blackwell Publishers.
- Goetz, A. (1982). *Ekologija i politika*. Beograd: Prosveta.
- Greenberg, J. B. & Park, T. K. (1994). Political Ecology. *Journal of Political Ecology*, 1(1).
- Habermas, J. (1980). *Teorija i praksa*. Beograd: BIGZ.
- Habermas, J. (1986). *Tehnika i znanost kao ideologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Habermas, J. (1988). *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.
- Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Horkheimer, M. i Adorno, T. (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Mašleša.

- Inglehart, R. (1995). *Modernization and Postmodernization. Copyright. Izborni program HSLS, 1992.* Zagreb.
- Jancan-Webster, B. (Ed.) (1993). *Environmental Action in Eastern Europe. Responses to Crisis.* Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Kalanj, R. (1993). Napredak i moć. *Socijalna ekologija*, 2(4), 513-532.
- Kalanj, R. (1988). Tranzicija, konsolidacija demokracije i pitanje kulture, U: Cifrić I. i sur. *Društveni razvoj i ekološka modernizacija.* Zagreb: Biblioteka „Razvoj i okoliš“, 9-45.
- Lasch, C. (1993). Liberalizam i građanska vrlina. *Treći program hrvatskog radija*, 38, 135-141.
- Luke, T. (1993). Zajednica i ekologija. *Treći program hrvatskog radija*, 38, 128-134.
- Marcuse, H. (1989). Čovjek jedne dimenzije. Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost.
- Marić, R. (1985). *Kultura mašina.* Beograd: SIC.
- Meadows, D. i sur. (1973). *Granice rasta.* Zagreb: Stvarnost.
- Mesarović, M. i Pestel, E. (1978). Čovječanstvo na raskršću. Zagreb: Stvarnost.
- Neumann, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država.* Zagreb: Naprijed.
- Rifkin, J. (1991). *Biosphere Politics: A New Consciousness for a New Century.* New York: Crown Publishers, Inc.
- Spinoza, B. de (1957). *Teološko-politički traktat.* Beograd: Kultura.
- Tadić, Lj. (1988). *Nauka o politici.* Beograd: Rad, IRO.
- Wall, D. (1990). *Getting There. Steps to a Green Society.* London: Green Print.
- Wallerstein, I. (1986). *Suvremeni svjetski sistem.* Zagreb: CEKADE.